

Ilgaz'dan Üç Köy Camisinin Düşündürdükleri

Ahmet Ali BAYHAN*

Öz

Çankırı ilinin sınırları içerisinde, kuzeyde yükselen ve ortalama 2000 m. yüksekliğindeki Ilgaz Dağları ile güneydeki İn Dağları arasında doğal bir yol işlevi gören, doğuyla batı arasında bağlantı kurmak için tercih edilen önemli bir geçit durumunda olan ve bu özelliği nedeniyle tarihte Fatih Sultan Mehmet'in Sinop'u almak, IV. Murat'ın da Bağdat seferi sırasında doğuya ulaşmak için kullandıkları, günümüzde de İstanbul-Karadeniz ve İstanbul-Doğu Anadolu bağlantısını sağlayan bir güzergâh durumundaki Devrez Vadisi'nde kurulmuş olan Ilgaz, stratejik bir yol ağı üzerinde bulunan coğrafi konumu, Gask'lardan Hititlere, Friglerden Lydialara, Büyük İskender'den Büyük Mithrades'e, Roma'dan Bizans'a ve nihayet Selçuklu'dan Osmanlı'ya pek çok uygarlığın sahne aldığı tarihi geçmişi ve oksijen kaynağı orman alanlara sahip coğrafi zenginlikleriyle dikkat çeken önemli ilçelerimizden biridir. Böylesine sahip olduğu zengin tarihi ve coğrafi güzellikler, günümüzde de Ilgaz ilçesinin bütün yönleriyle ilgi çeken turistik bir yer olma özelliğini oluşturur. Ilgaz sınırları içerisinde günümüze ulaşan Çankırı-Kastamonu yolunun kenarında 20-25 metre yüksekliğinde Cendere Köyü'nün sınırları içinde bulun Salman Höyük ile Devrez Çayı'nın güneyindeki kayalıkların doğuya bakan yamaçlarında bulunan kaya mezarları ve mağaralar ile Beylikler devrine mal edilen Yerkuyu Köyü'ndeki cami ve Osmanlı döneminden kalan Kayı Köyü Camii ve Gaziler Köyü Camii ile 1887-88 tarihli Belediye Hamamı önemli tarihi yerlerdir. Şimdiye kadar henüz hakkında hiçbir yayına rastlayamadığımız bu eserlerden üç köy camisi, bu zengin tarihe ışık tutan belge niteliğindeki değerlerdendir. Bu çalışmamızda, Ilgaz'ın köylerinde yer alan üç cami, mimari özellikleriyle tanıtılacak ve Anadolu mimarlığındaki yerleri belirlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çankırı, Ilgaz, Beylikler, Osmanlı, Cami

The Three Village Mosques In Ilgaz That Make Us Think

Abstract

Within the borders of the Çankırı province Ilgaz is one of the important districts in our country which rises to the north with an average of 2000 meters and a natural gateway between the Ilgaz Mountains and the İn Mountains in the south. In the past

* Prof. Dr. ,Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi, Cumhuriyet Yerleşkesi, Altınordu / ORDU, e-mail: bayhanahmetali@hotmail.com

Geliş Tarihi - Received: 15.06.2017

Kabul Tarihi - Accepted: 26.10.2017

it was preferred by different civilations as a gateway to establish connection between the east and the west and also by Fatih Sultan Mehmet in history to take Sinop due to this feature. Moreover, Ilgaz established in the Devrez Valley which provides a link between İstanbul-Black Sea and Istanbul-Eastern Anatolia today and has a geographical position on a strategic road network with oxygen source forest areas was a route used by IV. Murat to reach the east during the campaign of Baghdad in the past and also was a very important and fruitful place where many civilations lived from Gasks to Hittites, Phrygian to Lydians, Alexander the Great to Mithrades, Rome to Byzantium and finally the Seljuks to the Ottomans. Because of the rich history, geographical beauty and aspecting attractions, it is a touristic area. It has lots of historical places such as Salman Tumulus located within the boundaries of Cendere Village which is 20-25 meters high on the side of the Çankırı-Kastamonu road, the rock tombs and caves which are on the eastern-facing slopes of the rocks and Devrez Streams, the mosque in the Yerkuyu Village, The Kayı Village Mosque, Gaziler Village Mosque dating from the Ottoman period and the Municipal Bath of 1887-88. As far as we are yet to come, we have not encountered any publications about these three village mosques so far but we can assess them as very important documentaries which sheds light on this rich history. In this declaration, three mosques located in Ilgaz's villages will be introduced with their architectural features and will be tried to determine the places in Anatolian architecture.

Key words: Çankırı, Ilgaz, Beylikler, Ottoman, Mosque

Tarihi Coğrafya

Kuzeyde yükselen ve ortalama 2000 m. yüksekliğindeki Ilgaz Dağları ile güneydeki İn Dağları arasında doğal bir yol işlevi gören, doğuyla batı arasında bağlantı kurmak için tercih edilen önemli bir geçit durumunda olan ve bu özelliği nedeniyle tarihte Fatih Sultan Mehmet'in Sinop'u almak, IV. Murat'ın da Bağdat seferi sırasında doğuya ulaşmak için kullandıkları, günümüzde de İstanbul-Karadeniz ve İstanbul-Doğu Anadolu bağlantısını sağlayan bir güzergâh durumundaki Devrez Vadisi'nde kurulmuş olan Ilgaz ve çevresinde ilk yerleşmenin ne zaman ve kimler tarafından gerçekleştirildiği kesin olarak bilinmemektedir. Yörenin tarihine ışık tutan en önemli veriler, Cendere Köyü yakınlarındaki Salman Höyük'te yapılan ufak çaplı bir kazıda ortaya çıkarılan çanak çömlek parçalarıdır ve Orta - Son Tunç Çağı'na tarihlendirilmektedir.

Antik dönemin ünlü coğrafyacısı Strabon'un "*Olağanüstü yüksek ve tırmanması zordur. Bu dağın her yerine kurulmuş olan tapınaklar Paphlagonialıların elindedir.*" şeklinde tanımladığı Olgassys Dağı, bugün Ilgaz Dağı olarak bilinmektedir.

M.Ö. 1300 sıralarında bölgede Gask (Kaska) adında bir devletin bulunduğu bilinen ve Hitit Devleti yıkıldıktan sonra bir süre Frigya egemenliğinde kalan Paphlagonia'nın daha sonra Lydia egemenliğine girdiği, M.Ö. 547-546'da II. Kyros'un Lydia Krallığı'nı ortadan kaldırmasıyla Pers yönetimine geçtiği rivayet edilmektedir. MÖ 334'te Anadolu'ya giren Büyük İskender'in egemenliğine geçen yöre, onun ölümünden sonra Eumenes'in yönetimine girdi. Doğulu komşusu Pontus krallarınca ele geçirilinceye değin yerel prenslerce yönetildi. Büyük Mithrades'in M.Ö. 65'teki yenilgisine kadar Pontus Krallığı'nın elinde kaldı. Romalı Pompeius M.Ö. 63-62'de bölgeyi ele geçirmekle birlikte, iç kısımların yönetimini yine yerel prenslere bıraktı. Bir süre sonra da bölge bütünüyle Romalıların, ardından da Bizans'ın hâkimiyetine girdi.

1071'deki Malazgirt Zaferi'nden hemen sonra, Melik Ahmet Danişment Gazi'nin silah arkadaşlarından Emir Karatekin, 1082 yılında bölgeyi ele geçirerek Danişmentoğulları Beyliği'ne bağlamıştır. Danişmentoğulları'nın zayıflaması üzerine 1132 yılında bölge tekrar Bizanslıların hâkimiyetine girmiş, kısa bir süre sonra da Selçuklu Sultanı I. Mesut yöreyi Selçuklu topraklarına dâhil etmiştir.

XIV. yüzyıl başlarında, Anadolu Selçuklu Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte bölgede Candaroğulları Beyliği'nin hâkimiyeti görülür. 1380 yılında Yıldırım Beyazıt'ın Candaroğulları Beyliği'ni yıkıp topraklarını ele geçirmesi üzerine yöre Osmanlı Devletinin egemenliğine girmiştir. 1402 yılında, Ankara Savaşı'nda Yıldırım Beyazıt'ın Timur'a yenilmesinden sonra başlayan bunalım döneminde, Timur'un da yardımıyla Sinop Beyi İsfendiyar Bey'in eline geçen bölge, 1459'da Fatih'in İsfendiyaroğulları Beyliği'ni ortadan kaldırması üzerine tekrar Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır.

Osmanlı döneminde "*Koçhisar-ı Bâlâ*" olarak bilinen ve bugünkü adını Ilgaz Dağı'ndan alan Ilgaz, ilk belediye teşkilatının 1894 yılında kurulduğu, Çankırı (Kengiri) Livası'na bağlı bir nahiye merkezi iken, Milli Mücadele döneminde, işgalci düşman kuvvetlerine karşı kahramanca

mücadele eden TBMM Hükümeti'nin ihtiyaç duyduğu insan gücü, silah ve her türlü malzeme, Ankara'ya İnebolu-Ilgaz-Çankırı güzergâhından ulaştırılması sürecinde kahraman insanlarıyla adını duyurmuş ve nihayet 23.10.1920 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı'yla ilçe statüsü kazanarak zamanımıza kadar ulaşmıştır.

Devrez Çayı vadisinin kuzeyinde yükselen Ilgaz Dağı'na yaslanmış eğimli platolar, ilçenin doğu kısmında, Gökçay vadisinden hemen sonra başlayan ve Tosya ilçesiyle sınırı oluşturan Hacıhasan Dağı'nın üst kısmındaki düzlükler ile ilçenin güney sınırlarını belirleyen yükseltiler durumundaki Köroğlu Dağlarının uzantısı olan İn Dağları'nın Devrez Vadisi'nden ayrılan hafif eğimli alanları içine alan Ilgaz topraklarında, Gökçay Vadisi, Yuvaderesi Vadisi, Pazarçayı Vadisi, Gircen Çayı Vadisi, Bucura (Yaylaören) Çayı Vadisi mevcuttur. Yöre kuzeybatı Anadolu fay hattı üzerinde yer almaktadır.

İlçenin ormanları, eşsiz güzellikteki manzaralarının yanı sıra ekonomik değeriyle de önemlidir. İğne yapraklı ağaçlardan oluşan ormanlar, Ilgaz Dağı'nın güney yamaçları, Hacıhasan ve Engine Dağlarıyla yer yer güneydeki dağlık kesim üzerinde görülür. Orman formasyonu içinde sarıçam, karaçam, köknar, çok az da olsa yabancı kavak, yer yer meşeler, ardıç, kocayemiş, alıç gibi ağaçlara da rastlanır. Ormanın alt sınırından itibaren başlayan karaçamlar, köknarla karışık olarak yükseklere çıkıldıkça yerini sarıçama bırakır. Bölgenin ormanlık ve kayalık olması yabancı hayvanlara rahat yaşama imkânı sağlamaktadır. Ilgaz Dağlarında, geyik, karaca, yaban domuzu popülasyonu; son zamanlarda yapılan koruma çalışmaları ve köylerden ciddi anlamda göç olması nedeniyle artmakta olup, karacalar ilçe merkezindeki tarlalarda bile görülebilmektedir. Ülkemizde yetişen 24 çeşit orkidenin büyük çoğunluğuna Ilgaz Dağı'nda rastlanır. Orman altı bitkiler içinde bodur çalılar, fındık, kuşburnu, böğürtlen, orman gülü, kızılıçık, funda ve yabancı erik gibi yine otsu ve çalimsı bitkiler yer alır. Eşsiz güzellikteki çiçekler de orman altı formasyonu içindedir. Menekşeler, sümbüller ve çiğdemlerin yanı sıra eşine az rastlanan birçok endemik bitki Ilgaz Dağı'na farklı bir güzellik katmaktadır.

Yerkuyu Köyü Camii

Ilgaz İlçesi'ne bağlı Yerkuyu Köyü'nde bulunan cami, mahalli kaynaklarda Selçuklu ya da Beylikler dönemine mal edilmesine karşın, üzerinde kitabe

v.b. tarihlendirmeye esas olacak bir veri barındırmadığından aslında ne zaman ve kim tarafından inşa edildiğini belirleyemeyeceğimiz bir yapıdır.

Yukarı Cami adıyla da bilinen yapı, moloz taş duvarlarla çevrili ve kare planlı olup üzeri de düz ahşap tavanla örtülmüştür. Doğu, batı ve güney cepheler iki katlı pencerelerle hareketlendirilmiştir. Bunlardan güneydekiler dikdörtgen şekilli, doğu ve batı yöndekiler ise altta dikdörtgen biçiminde, üstte yuvarlak kemerli formudur. Dışarıdan dört omuz oluklu kiremit kaplı bir çatıyla örtülü olan düz tavanı tamamen ahşaptan olup, çıtakari tekniğinde karelere ayrılarak hareketlendirilmiştir. Tavanın ortasında kare şekilli ve bezemeli bir tavan göbeği yer almaktadır. Silmelerle ve iki zikzak kuşağıyla çerçevelenmiş olan göbeğin orta karesinde dört daire içerisine yerleştirilmiş ve merkezinde sekiz kollu yıldız bulunan bir geometrik kompozisyon işlenmiştir. Bu kompozisyon sonsuzluk prensibine göre geliştirilmiş geometrik bir düzenleme olarak Türk sanatının farklı bölgelerinde ve özellikle de Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı mimarisinin izlerinin görüldüğü coğrafyalarda karşımıza çıkan bir uygulamadır. Caminin harim bölümünde, kuzey kenar boyunca uzanan bir mahfil yerleştirilmiştir. Orta kısmından ikişer ahşap direk ile desteklenen ve moloz taş duvarlara oturtulmuş durumdaki mahfilin alt katında, orta bölüm harime geçiş için alçak, iki yandaki bölümler ise bir basamak yüksek tutularak bir nevi son cemaat mahalli gibi kullanılmıştır. Doğu bölüm içerisindeki ahşap merdivenle ulaşılan üst kat ise kadınlar mahfili özelliği sergilemektedir. Ahşap minber, fazla bir hususiyet arz etmeyen bir yapı durumundadır. Güney duvarın ortasında, içeriye doğru taşırılmış vaziyetteki mihrap, yuvarlak kemerli bir niş ile onun etrafını kuşatan ve muhtelif geometrik motiflerle süslenmiş bordürlerden ibarettir. 17.03.2006 tarihinde tescil edilmiş olan cami, son yıllarda elden geçirilmiş; duvarları sıvanmış, yıpranan ahşap kısımları değiştirilmiş ve kiremitleriyle birlikte çatı sağlamlaştırılmıştır. Caminin günümüzde en dikkat çeken mimari elemanlarından birisi, minaresidir. Yapının kuzeydoğu köşesinde yükselen minare, silindirik gövdeli, tek şerefeli, silindirik petek ve piramidal külahtan oluşan bir mimarisiyle orijinal özelliklerini hala koruyan bir yapı sunmaktadır (Resim 1).

Kare planlı ve ahşap tavanlı mimarisiyle Yerkuyu Köyü Camii, Anadolu'da Selçuklu döneminde gelişen ve Beylikler devrinde de sürdürülen bir yapı niteliği taşımaktadır (Özakın, 2002, s. 865-871). Diğer taraftan caminin minaresinin inşa malzemesi olan tuğla, Anadolu mimarisinde zorunluluktan çok bir seçim, yani bilinçli bir tercih sonucu kullanılan bir

unsur olup, Türk sanatında Orta Asya ve İran'dan Anadolu'ya doğru bir süreklilik sembolü niteliği taşır (Bakırer, 2002, s. 828-835). Bu özellikleriyle de Yerkuyu Köyü Camii, XIV.-XV. yüzyıla mal edilebilecek bir tarihi değerdir.

Kayı Köyü Camii

Ilgaz ilçesine bağlı, Ilgaz Dağı'nın eteğinde, Kayı Deresi'nin kıyısında genişçe bir tepе üzerine yerleşik durumdaki Kayı Köyü'nün camisi, mahalli kaynaklarda H.719/M.1310 tarihinde Şeyh Muharrem ve Şeyh Mahmud hayrına yapıldığı ileri sürülmesine karşın, girişin üzerindeki dört satırlık Osmanlıca kitabesine göre Şeyh Mahmud ve Şeyh Muharrem adına kurulan hankâh iken Hz. Peygamber'in 'Kim bir mescit bina ederse, Allah da onun için Cennet'te bir ev bina eder' hadisi mucibince helal malından hankâh hayratına ihsan olarak cami-i şerifin H. 15 Receb 1004 Cuma / M. 15 Mart 1596 tarihinde günahkâr Üstad Sefer tarafından tamamlanmıştır. Kitabe metninden okuyabildiğimiz kısımlar şöyledir (Resim 3):

*Sâhibü'l-hayrât Şeyh Mahmud ve Şeyh Muharrem Rasûlu'l-lâh
sallâ'l-lâhu aleyhi ve sellemîn men benâ mesciden benâ'l-lâhu lehü beyten
fî'l-cenneti hadisîn ... helal malından hânkâh hayratına ihsân olur... îdüb
câmi-i şerîfe fî seneti erbe'a ve elf mücrim üstad Sefer itmâm eyledi fâtiha*

Kapı kemerinin sol üzengi taşı hizasında yer alan kitabeye göre de Kayı Köyü Camii, H. 1247 / M. 1831-32 tarihinde yenilenmiştir. Kitabe şöyledir (Resim 4):

Sene-i (Te)cd(îd) 1247

Bu bilgiler ışığında Kayı Köyü Camii'ni Osmanlı Devleti'nin muhteşem asrı olan XVI. yüzyılda inşa edilmiş ve XIX. yüzyılda yenilenmiş bir tarihi eser olarak değerlendirmek mümkündür (Resim 2).

Mimari açıdan bakıldığında Kayı Köyü Camii, kapı gibi bazı önemli bölümleri düzgün kesme, diğer kısımları ise doğal taş kullanılarak inşa edilen kare planlı, tromplar üzerine oturtulmuş tek kubbeyle örtülü bir yapı özelliği sergilemektedir. Giriş kapısı, düzgün kesme taş malzemedен yuvarlak kemerli olarak inşa edilmiştir. Kapının en önemli hususiyetlerinden birisi, içeriye giren bir kişinin ancak eğilerek girebileceği şekilde alçak tutulmasıdır. Bu durum da hâlihazırdaki caminin bir hankâhdan

dönüştürülmesiyle izah edilebilir. Doğu ve batı cephelerde birer, güney cephede ise biri alt seviyede, ikincisi mihrabın üzerinde olmak üzere iki pencere ile hareketlendirilmiş duvarlar, 1,20 m. kalınlığında ve dıştan sıvalı vaziyetteyken, içten fayans ile kaplanmış durumdadır. Harim kısmında kuzey kenarda ahşaptan bir mahfile yer verildiği görülmektedir. Mekânın üzeri sekizgen kasnak üzerine oturtulmuş basık bir kubbe ile örtülmüştür. Eski ahşap minarenin yerine son yıllarda yeni ve tek şerefeli bir minare ikame edilmiştir. Bu özellikleriyle Kayı Köyü Camii'ni Osmanlı döneminde inşa edilen tek kubbeli ve kare planlı bir yapı tipinde bir tarihi eser olarak değerlendirmek mümkündür (Kuran, 1964).

Gaziler Köyü Camii

İlgaz İlçesi'nin sınırları içerisinde, E-80 Karayolu ile Çankırı-Kastamonu Karayolu arasında ve çevresi Başdibek, Aktaş, Kuyupınar ve İnköyü Köyleri ile sınırlandırılmış bir alanda yerleşik Gaziler Köyü'nün camisi (Bayhan, 2017, s.19-32), kuzey cephesinin ortasındaki girişin üzerinde bulunan taş işlenmiş üç satırlık kitabesine göre, H. 1321 Cemaziyelevvel / M. 1903 Temmuz-Ağustos'ta inşa edilmiş bir geç dönem Osmanlı mimarlık örneğidir. Kitabe şöyledir (Resim 7):

Lâ ilâhe illâ 'l-lâh Muhammedü 'r-Rasûlu 'l-lâh mâ şâe 'l-lâhü kâne fi seneti 1321 Cemaziyelevvel

2005 yılında Anıtlar Kurulu tarafından tescil edilmiş ve köy tüzel mülkiyetinde bulunan cami, 2008-2009 yılları arasında restore edilerek elden geçirilmiş olduğundan günümüzde oldukça sağlam vaziyettedir.

Güney-kuzey istikametinde eğimli bir arazi üzerine dikdörtgen şekilli olarak konumlandırılmış olan yapının kuzey cephesinde, iki yönlü bir taş merdivenle ulaşılan ve dört ahşap direğin taşıdığı, üç tarafı açık ahşap saçaklı ve tavan göbekli bir son cemaat mahalli bulunmaktadır (Resim 5). Cephenin ortasında yuvarlak kemerli alınlıklı ve düz lentolu ana giriş yer almaktadır. Kapı alınlığının dışarıya doğru taşırılmış kemer kilit taşı, içerisinde karşılıklı yerleştirilmiş ay ve yıldız motifleri bulunan yatay oval bir çelenk şeklinde düzenlenmiştir (Resim 6). Kilit taşının hemen üzerine de kitabe yerleştirilmiştir (Resim 7). Daha üstte sağ tarafı kırmızı, sol tarafı yeşil bayrak, üst bölümü ise akant motifleriyle bezenmiş küçük boyutlarda yuvarlak kemerli bir pencere açılmıştır. Ayrıca kapının iki yanında, simetrik biçimde birer büyük yuvarlak kemerli pencere daha açılmıştır. Pencere

kemerlerinin hepsinde kilit taşları öne doğru taşırılmıştır. Yapının doğu cephesi üç, güney ve batı cepheleri de ikişer yuvarlak kemerli pencere ile hareketlendirilmiştir. Kapı ve pencere kemerleri düzgün kesme taştandır. Hepsinde de kilit taşları öne doğru çıkıntı yapar şekilde düzenlenmiştir. Caminin kuzeybatı köşesindeki minare, düzgün kesme taş malzemedden 1962 yılında ilave edilmiştir. Minare kare kaideli, silindirik gövdeli ve tek şerefeli bir yapıya sahiptir.

İçten ve dıştan Horasan harcı sıvayla kaplanmış moloz taş örgülü duvarlara sahip olan cami, kare planlı ve tromplarla geçilen ahşap kasnaklı bağdadi kubbeyle örtülü bir yapıdır. Kubbe dışarıdan kırma çatılı olup Marsilya kiremitleriyle kaplanmıştır (Resim 8). Harimde, kuzey kenar boyunca uzanan bir ahşap mahfile yer verildiği görülmektedir (Resim 9). Güneybatı köşedeki minber ahşaptandır ve oldukça yalın bir yapı sergilemektedir. Kible duvarının ortasındaki mihrap, yuvarlak kemerli bir niş şeklinde olup üç tarafı kabartma tarzında, bir kökten fıskıran akant bitkisi ile süslenmiştir (Resim 10). Beden duvarlarındaki yuvarlak kemerli pencerelerin tepelik kısımları muhtelif geometrik ve çiçek desenleriyle bezenmiştir. Pencereler ile mihrap nişi arasındaki boşluklara ise karşılıklı sancak, gemi ve vazodan çıkan çiçek ve ağaç motiflerinin çeşitli renklerdeki boyalarla işlendiği görülmektedir (Resim 11-12). Aynı şekilde mihrabın iki yanındaki Arap rakamlı ayaklı saat motiflerinin üzerine de, sol tarafta ‘*Yâ Hâfız*’, sağ tarafta ise ‘*Mâ şâe’l-lâh 1329*’ ibareleri vazo şeklinde istiflenerek yazılmıştır (Resim 13). Buradaki tarih muhtemelen süsleme zamanına ilişkin olmalıdır. Yani bu yazılar 1911 senesinde yazılmış olmalıdır. Dört köşedeki trompların içerisinde ‘*Muhammed Taki*’, ‘*Muhammed Cafer Sadık*’, ‘*Muhammed Bakır*’, ‘*Hasan Askerî*’, ‘*Bilal Habeşi*’, ‘*Musa Kazım*’, ‘*Zeynelabidin*’ ve ‘*Muhammed Bari*’, tromp kemerlerinin arasındaki boşluklarda da ‘*Allah*’, ‘*Muhammed*’, ‘*Ebubekir*’, ‘*Ömer*’, ‘*Osman*’, ‘*Ali*’, ‘*Hasan*’ ve ‘*Hüseyin*’ isimlerine yer verilmiştir (Resim 11-14). Duvar yüzeylerinde, trompların alt kısmında, yatay kartuşlar içerisinde, kırmızı ve lacivert renkte İmam Busirî’ye ait Kasîde-i Bürde’nin¹ beyitlerinden oluşan

¹ Asıl adı Muhammed bin Saîd bin Hammâd bin Abdullahi’l-Bûsirî olan ve annesinin Mısır’ın Bûsir karyesinden olması hasebiyle İmam Bûsirî olarak bilinen şair, fesâhat ve belâğatta eşsizdir ve bir rivayete göre Mısır’da vezirlik de yapmıştır. Hicri 608 (M. 1296) yılında vefat eden İmam Bûsirî, Hazret-i Peygamber’e (S.A.V.) tarifi imkânsız sevgi duyar, felç geçirip yürüyemez ve hareket edemez hale geldiğinde bu Kasîde-i Bürde’yi yazarak Cenab-ı Hak’tan şifa diler. O gece rüyasında hazret-i Peygamber’i (S.A.V.) görür ve kasideyi O’na

yazılar, pencere aralarındaki boşluklarda da siyah renkte istifli yazılar biçiminde Arapça şiir kitabelerine yer verilmiştir. Kubbe eteğindeki kuşakta Kur'an-ı Kerim'den Bakara Suresi'nin 255. Ayeti (Ayet el-Kürsi) ile Haşr Suresi'nin 20-24. Ayetlerinin Celi Sülüs hattıyla yazıldığı anlaşılmaktadır. Yazı kuşağının hemen üzerinde yuvarlak kemerli pencereler sıralanmış durumdadır. Pencerelerin arasındaki boşluklar 'Yâ Ğufrân', 'Yâ Sübhân', 'Yâ Müste'ân', 'Yâ Hannân', 'Yâ Mennân', 'Yâ Deyyân' 'Yâ Bürhân' gibi Esmâ'u'l-Hüsna'dan bazı isimlerle doldurulmuştur (Resim 15). Kubbenin içerisi, püskül ve püsküllü kemer dizileriyle çerçevelenmiş bir madalyon şeklindedir ve madalyonun içerisi de yine farklı renklerde çiçek desenleriyle doldurulmuştur (Resim 16). Mekânın güneydoğu köşesine yerleştirilmiş vazoda tipindeki vaaz kürsüsünün üst tarafına bezemeyele ilgili beş satırlık bir kitabe mevcuttur (Resim 17):

El-kâtibu ve'l-nakkâşu hâzâ'l-câmi'u's-şerîf el-müştehir Ali Alaüddin Ahmed Ziyâüddin ve Muhammed Fahrüddin el-mülakkab bi-sürürzâde hüüm el-Kanğırivi ğafera'l-lâhü lehüm ve li-vâlideyhim ve yetecellâ'l-lâhu te'âlâ bi-ef'âlihi ve sıfâtihi ve zâtîhi dâimen ebeden bi-hürmetihi seyyidi'l-mürselîn 11 Ramazan 1329

Bu cami-i şerifin nakkaş ve kâtibi, hepsi de Çankırlı olan Ali Alaeddin olarak şöhret bulan Ahmed Ziyaeddin ile Sürurzade lakabıyla bilinen Muhammed Fahreddin'dir, Allah onları ve anne babalarını bağışlasın ve Allahu Teâla onların işlerini, sıfatlarını ve zatlarını gönderilmişlerin efendisi hürmetine sürekli ve sonsuz olarak yüceltsin, 5 Eylül 1911.

Değerlendirme ve Sonuç

Bu bildiri çerçevesinde, Ilgaz ilçesinde inceleme imkânı bulduğumuz üç köy camisi, bir takım küçük farklılıklarla birlikte benzer plan şemasına sahip yapılarıdır. Yer yer düzgün kesme taş ya da tamamen moloz taş dolgulu duvarlarla çevrili, dış ölçüleri itibariyle dikdörtgen veya kare planlı camiler

okur. Hindce, Farsça, Türkçe, Almanca, Fransızca ve İngilizce gibi dillere tercüme edilen ve 161 beyitten oluşan kaside, Arapça olarak yazılmıştır ve 1.-12. beyitler giriş, 13.-28. beyitler Nefse Muhalefet, 29.-58. beyitler Medh-i Rasul, 59.-71. beyitler Veladet-i Nebi, 72.-87. beyitler Davet-i Nebi, 88.-104. beyitler Kur'an-ı Kerim'in Şerefi, 105.-117. beyitler Mirac-ı Nebi, 118.-139. beyitler Cihad-ı Nebi, 140.-151. beyitler Cenab-ı Hak'tan Mağfiret ve Rasul-i Mücteba'dan Şefaate Talebi ve 152.-161. beyitler ise Resul-i Ekrem Efendimizden Şefaate Talebi konularını içermektedir (Armutçuoğlu, 1983).

tipindeki yapılar, iç hacmi bakımından da kare planlı bir düzenleme sergilemektedir. Bunlardan Yerkuyu Köyü Camii, düz ahşap tavanlı ve kare planlı yapısıyla yakın çevreden Çankırı merkezde yer alan İmaret/Kasım Bey Camii (1397, 1913 tamir), Buğday Pazarı Camii (XVII. yüzyıl), Yeni Cami (1720), Karataş Camii (XVII. yüzyılın ilk çeyreği), Mirahor Camii (1796 tamir), İmraniye Camii (XX. yüzyılın ilk çeyreği) ve İplik Pazarı Camii (tarihi bilinmiyor) (Dündar, 2005, s. 245-271; Özkarcı, 1992, s. 166-170, Çizim: 47), Kurşunlu'nun Eski Ahır Köyü'ndeki Yusuf Oğlu Hasan Ağa Camii (1861-62), Demirciören Köyü Camii (XIX. yüzyılın sonu-XX. yüzyılın başı), Ağılözü Köyü Camii (1903) (Bayhan-Salman-Çelik, 2007, s. 24-30), Çorum'dan Abdülbaki Paşa Camii (XVII. yüzyılın ilk çeyreği), Çakır Cami (XIX. yüzyılın ortaları), İnyetullah Camii (1900), Kellegöz Camii (1660) ve Kunduzhan Camii (XVI. yüzyıl, XIX. yüzyılın ortalarında tamir), İskilip'ten Cuval Camii (XVIII. yüzyıl), Yukarı Taslı Camii (XVIII. yüzyıl), Meydan Camii (XVIII. yüzyıl), Hanönü Camii (XVIII.-XIX. yüzyıllar), Mutaflar Camii (XVIII.-XIX. yüzyıllar), Kadir Efendi Camii (XVIII.-XIX. yüzyıllar), Ekizoğlu Camii (XVIII.-XIX. yüzyıllar), Cafer Gazi Camii (XVIII.-XIX. yüzyıllar) ve Arap Camii (XIX. yüzyıl) (Dündar, 2004, s. 8-19, 27-31, 38-43, 57-62, Çizim: 1, 2, 4, 6, 9; İlter, 1972, s. 82, Tablo: 1, Plan: 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12), Karabük/Safranbolu Gazi Süleyman Paşa Camii (1322), Sinop Fetih Baba Mescidi (1353), Amasya/Taşköprü/Çaycevhler Köyü Kasım Bey Camii (1359), Bey Köyü Efendi Bey Camii (1430), Kastamonu/Terzi Köyü Adil Bey Camii (1345-1361), Kastamonu/Duruçay Köyü Halil Bey Camii (1363-64), Kastamonu/Araç Kötürüm Bayezit Camii (1374-75), Araç/Demirli Köyü İsmail Bey Camii (1451), Kastamonu/Daday/Alı Paşa Köyü Alı Paşa Camii (1407-08), Kastamonu/Devrekani/İnciğez Köyü Halil Bey Camii (1455), Çayırıcık Köyü İsmail Bey Camii (1455-56), Devrekani İsmail Bey Camii (1443-1461), II. İbrahim Bey Camii (1439-43), Hamza Ağa Camii (1447 civarı) (Özkarcı, 1992, s. 97-218, Çizim: 26, 29, 30, 31, 45, 46, 53, 57, 58, 59, 66, 67, 68), Yozgat'tan Cevahir Alı Efendi Camii (1788), Başçavuş Camii (1800-01), Musa Ağa Camii (1800-01), Kayyımzade (Alı Efendi, Demircilik) Camii (1804), Tekke (Araplık, Arap Dede) Camii (1899-1900), Nakipzade (Hoşyar Kadın) Camii (1844), Şeyh Hacı Ahmet Efendi Camii (1858-59), Alacalıoğlu Camii (1881-1882), Karacalar Köyü Camii (XIX. yüzyıl), Kızıltepe Köyü Camii (1816-17), Köseyusuflu Köyü Abdullah Ağa Camii (1795-96), Osman Paşa Kasabası Camii (1586), Topaç Köyü Abdullah Ağa Camii (1823-24), Türkmensarılar Köyü Hüseyin Ağa Camii

(1785-86), Çokradan Kasabası Camii (1816-17), Kazlıuşağı Köyü Camii (1794, 1842-43 tamir) (Acun, 2005, s. 57-146, 321-325, 327-331, 338-345, 365-378, 381-385, 500-503, 612-616, Plan: 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 20, 21, 23, 26, 28, 47), Ankara'dan Kulderviş Camii (XIV.-XV. yüzyıl), Ahi Yakup Camii (1392), Hemhüm Camii (XV. yüzyıl), Ağa Ayak Camii (1705), Eskiocioğlu Camii (XVII. yüzyılın sonu-XVIII. yüzyıl), Hacı Musa Camii (XVII. yüzyılın sonu-XVIII. yüzyıl), Yeşil Ahi Camii (XVII. yüzyılın sonu-XVIII. yüzyıl), Yenice Mahalle Camii (XVIII. veya XIX. yüzyıl) (Öney, 1971, s. 329, 339, 345, 351, 359, 361, 366, 372, 378, Plan: 1, 8, 12, 21, 29, 32, 36, 45, 56), Niğde'den de Kemal Ümmi Camii (XVIII. yüzyılın son çeyreği) ve Rahmaniyye Camii (1747, 1936 sonrası tamir) (Çal, 2000, s. 87-103, Çizim: 17, 19; Özkarcı, 2001, s. 98-101, 106-107, Çizim: 73, 76) ile benzer özelliklere sahiptir. Diğer taraftan Doğu Karadeniz Bölgesi'nde, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon ve Artvin gibi şehirlerde de benzer camilere rastlamak mümkündür. Samsun/Bafra Ulu Cami (1675-76), Kavak Yeni Cami (XVIII. yüzyılın ikinci yarısı veya XIX. yüzyılın başları), Samsun Pazar Camii (XIX. yüzyılın başları), Bafra Çarşısı Camii (1855), Şeyh Seyyid Kutbeddin Camii (1863-64), Havza Cevizlik Köyü Camii (1879) (Bayraktar, 2005, s. 68-77, 107-108, 117-118, 123-125, 132-133, 137-140, Çizim: 24, 36, 39, 42, 44, 46; Bayraktar, 2006, s. 399-425), Trabzon/Akçaabat ilçesi merkez Orta Mahalle Camii (1807), Araklı ilçesi Keçikaya Köyü Merkez Camii (XIX. yüzyıl), Turnalı Köyü Camii (1842), Arsin ilçesi Çatak Beldesi Büyük Cami (XX. yüzyıl), Beşikdüzü ilçesi Dağlıca Köyü Kupallı Mahallesi Camii (1864), Dernekpazarı ilçesi Yukarıkondu Mahallesi Camii (1809), Sürmene ilçesi Gültepe Köyü Kefeli Mahallesi Camii (1899), Karacakaya Köyü Camii (XIX. yüzyıl), Şalpazarı ilçesi Doğanlı Köyü Camii (1872) (Sümerkan-Okman, 1999, s. 1-2, 6-10, 12-13, 34-35, 67-69, 74-75; Karpuz, 1989, s. 37-45; Yavuz, 1993, s. 21-24, 28-35, 37-42, 53-56), Artvin Balcıoğlu Camii (1921), Çayağzı (Salih Bey) Camii (1792), Zeytinlik Merkez Camii (1857), Ardanuç İncilli Camii (1790), Ardanuç Anaçlı Camii (1833), Arhavi Ortacalar Bucağı Merkez Camii (1757), Şavşat Cavizli Köyü Camii (1889), Yusufeli Esendal Köyü Camii (1818) (Aytekin, 1999, s. 107-109, 113-126, 143-148, 156-158, 191-195, 224-230, Çizim: 29, 31, 33, 39, 40, 43, 52, 62), Rize merkez Uzunkaya Camii (XIX. yüzyıl), Hemşin Baltacılı Mahallesi Camii (XVIII. yüzyıl) (Karpuz, 1993, s. 20-21), Giresun Boztekke Köyü Camii (1462), Çekek Camii (1884), Şeyh Keramettin Camii (1518), Bulancak Eski (Çarşısı) Camii (1847), Kızılot Köyü Camii (1900), Yağlıdere Tekke Köyü Camii (1489-1512) (Durmuş, 2000, s. 13-18, 48-53,

58-62, 70-74, 90-95, 101-105, 134-139, Çizim: 2, 6, 8, 10, 18, 20, 28), Erzurum/Olur Çataksu Camii (Gündoğdu, 1991, s. 85-90) bunlardan bazılarıdır.

Kayı Köyü ve Gaziler Köyü Camileri de, kare planlı ve tek kubbeli yapılar olarak değerlendirilmektedir. Türk Sanatında kare planlı ve tek kubbe ile örtülü cami tipi, eskiden beri yaygın biçimde karşımıza çıkan bir plan şeması olmasına karşın, dönemlere göre farklılıklar gösterebilir. İlk olarak XVI. yüzyılın sonlarında kurulmuş olan, ancak 1831-32 yıllarında yenilenmiş bulunan Ilgaz Kayı Köyü Camii'ni, hâlihazırdaki yapısıyla bir geç Osmanlı mimarlık örneğinin taşra versiyonu olarak değerlendirmek mümkündür. Gaziler Köyü Camii ise, doğrudan duvarlara yaslanan tromplara oturan bağdadi kubbesiyle değişik bir tür ortaya koymaktadır. Bu plan şemasına uygun en yakın benzer örnekler, Çankırı'nın Kurşunlu ilçesine bağlı Dumanlı Beldesi'nde bulunan Kayıkçı Şaban Ağa Camii (1654) ile Çatkese Köyü'ndeki cami (1655, 1893-94 tamir, 1951 yenileme) ve Yapraklı ilçesindeki Tatlıpınar Köyü Camii (1883-84) zikretmeye değerdir. Her üçünde de Gaziler Köyü Camii'nde olduğu gibi dışarıdan sekizgen kasnağa oturan kubbe kiremitli ve etrafı meyilli kiremitli çatılıdır (Bayhan-Salman-Çelik, 2007, s. 18-22; Bayhan-Salman-Çelik, 2009, s. 26-27).

Sonuç olarak mimari ve süsleme özellikleriyle değerlendirildiğinde tuğla minaresiyle Yerkuyu Köyü Camii'nin beylikler devri (XIV.-XV. yüzyıl), Kayı Köyü ve Gaziler Köyü Camilerinin ise son dönem Osmanlı eseri niteliğinde tarihi yapılar olduğunu söylemek mümkündür.²

Kaynakça:

- Acun, H. (2005). *Bozok Sancağı'nda (Yozgat İli) Türk Mimarisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Armutçuoğlu, İ. (1983). *Kasîde-i Bürde (Manzum Tercüme)*. İstanbul: Erkam Yayınları.
- Aytekin, O. (1999). *Ortaçağ'dan Osmanlı Dönemi Sonuna Kadar Artvin'deki Mimari Eserler*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

² Bu makale, 2015 yılında hazırlıkları yapılan ancak ülkemizdeki elim ve üzücü gelişmeler dolayısıyla gerçekleştirilemeyen Ilgaz Sempozyumu için hazırlanmış çalışmamızdan ibarettir. Bu kapsamda yayında kullandığımız resimleri temin eden Rıdvan SERTEL'e şükranlarımı sunuyorum.

- Bakırer, Ömür. (2002). Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süreklilik ve Değişim. *Türkler* içinde (C. 7, s. 828-835). Ankara: Yeni Türkiye.
- Bayhan, A. A. – Salman, F. - Çelik, A. (2007). *Tarihi ve Kültürel Değerleri ile Kurşunlu*. Çankırı: Kurşunlu Kaymakamlığı.
- Bayhan, A. A. – Salman, F. - Çelik, A. (2009). *Tarihi ve Kültürel Değerleri ile Yapraklı*. Çankırı: Yapraklı Belediyesi.
- Bayhan, A. A. (2017). Son Dönem Osmanlı Mimarlığında Cami Süslemeciliğine Taşradan Bir Örnek: Çankırı Ilgaz İlçesi Gaziler Köyü Camii. *Sanat Tarihi Yazıları Prof. Dr. Kerim Türkmen Armağanı* (Ed. S. M. Topçu-R. Aydın) içinde (s. 19-32). İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Bayraktar, M. S. (2005). *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri (Basılmamış Doktora Tezi)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı.
- Bayraktar, M. S. (2006). Samsun'da Türk Mimarisinin Gelişimi. *Geçmişten Geleceğe Samsun* içinde (s. 399-425). Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi.
- Çal, H. (2000). *Niğde Şehrindeki Ahşap Tavanlı Camiler ve Mescitler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Durmuş, A. (2000). *Giresun ve İlçelerindeki Türk Dönemi Mimari Eserleri (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı.
- Dündar, A. (2004). *Çorum Cami ve Mescitleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Dündar, A. (2005). Çankırı'daki Türk İslam Yapıları. III. *Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri (Geçmişten Geleceğe Çankırı)* içinde (s. 245-271). Çankırı: Çankırı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Gündoğdu, H. (1991). Çataksu (Tavusker)'da Halk Sanatı Tarzında Süslenmiş Bir Osmanlı Dönemi Camii. *Türk Halk Mimarisi Sempozyumu (5-7 Mart 1990, Konya) Bildirileri* içinde (s. 85-90). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- İlter, F. (1972). *Bir Anadolu Kenti İskilip*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Karpuz, H. (1989). Doğu Karadeniz Bölgesinde Bazı Ahşap Camiler. *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi* içinde (C. 2, S. 4, s. 37-45). İstanbul: Özünc Matbaası.
- Karpuz, H. (1993). *Rize*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Kuran, Aptullah. (1964). *İlk Devri Osmanlı Mimarisinde Cami*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Öney, G. (1971). *Ankara'da Türk Devri Yapıları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Özakın, Rabia. (2002). XIII. Yüzyıl Anadolu Selçuklu Cami Mimarisinde Gelişim ve Beylikler Dönemine Etkileri. *Türkler* içinde (C. 7, s. 865-871). Ankara: Yeni Türkiye.
- Özkarcı, M. (1992). *Candaroğulları Beyliği Mimari Eserleri (Basılmamış Doktora Tezi)*. (C. I). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı.
- Özkarcı, M. (2001). *Niğde'de Türk Mimarisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sümerkan, M. R. - Okman, İ. (1999). *Kültür Varlıklarıyla Trabzon (İlçeler ve Köyler)*. (Cilt: 1). Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü.
- Yavuz, M. (1993). *Çaykara-Dernekpazarı ve Köylerindeki Osmanlı Dönemi Camileri (Basılmamış Lisans Tezi)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü.

Resim 1- Yerkuyu Köyü Camii ve Minaresinin Görünüşü

Resim 2- Kayı Köyü Camii'nin Genel Görünüşü

Resim 3- Kayı Köyü Camii Kitabesi

Resim 4- Kayı Köyü Camii Girişi

Resim 5- Gaziler Köyü Camii'nin Genel G r n f 

Resim 6- Gaziler Köyü Camii'nin Giriş

Resim 7- Gaziler Köyü Camii'nin Yapım Kitabesi

Resim 8- Gaziler Köyü Camii'nin Kubbesi ve Minaresi

Resim 9- Gaziler Köyü Camii, Kuzeydeki Mahfil

Resim 10- Gaziler Köyü Camii, Minber ve Mihrap

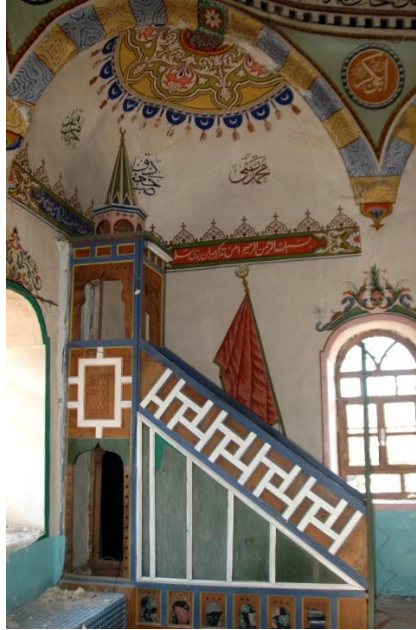
Resim 11- Gaziler Köyü Camii, İç Duvarlar

Resim 12- Gaziler Köyü Camii, İç Duvarlar

Resim 13- Gaziler Köyü Camii, Mihrabın İki Yanındaki Süslemeler

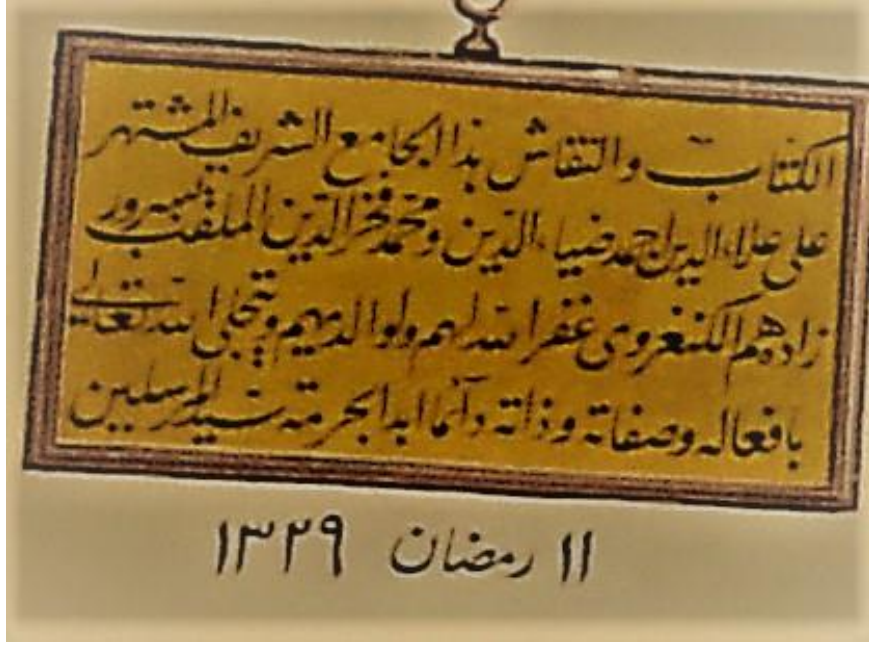
Resim 14- Gaziler Köyü Camii, Tromp ve Minberin Görünümü

Resim 15- Gaziler Köyü Camii, Kubbe İçi ve Geçişlerdeki Süslemeler

Resim 16- Gaziler Köyü Camii, Kubbe Göbeğindeki Süsleme

Resim 17- Gaziler Köyü Camii, Yazı ve Tezyinat Kitabesi